

ПОНЯТТЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

УДК 159.922

НИКОНЕНКО Юлія Владиславівна

к. психол.н, доцент кафедри соціальної роботи
Білоцерківського інституту економіки та
управління, ВНЗ ВМУР'Л «Україна»,
м. Біла Церква

У статті розглянута проблема творчого потенціалу соціального працівника й здійснено теоретичний аналіз основних концептуальних підходів.

Ключові слова: *творчість, потенціал, соціальний працівник*

ПОНЯТИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СОЦИАЛЬНОГО РАБОТНИКА

В статье рассмотрена проблема творческого потенциала социального работника, проведен теоретический анализ основных концептуальных подходов.

Ключевые слова: *творчество, потенциал, социальный работник*

Актуальність теми. Професія соціального працівника справедливо вважається однією з найбільш відповідальних і перспективних у світовій та вітчизняній практиці. Сфера соціальної роботи пов'язана з тією обставиною, що фахівці даного профілю мають справу з різними групами клієнтів, виконують багаточисленні суспільні функції та вирішують різноманітні соціальні завдання. Українському суспільству потрібен фахівець соціальної сфери нового типу – професіонал, громадянин і просто особистість, яка має загострене моральне почуття, що швидко приймає рішення у стрімко зміненому світі.

На сучасному етапі розвитку суспільства від соціального працівника вимагається не просто використання отриманих у вищому навчальному закладі знань, умінь, навичок, а й готовність до творчого саморозвитку як у професійному, так і в особистісному контексті.

Соціальна робота, як системна сукупність вимог, що пред'являються до соціального працівника, охоплює комплекс конкретних практичних дій при наданні правової, соціологічної, економічної, психологічної допомоги соціально-незахищеним, соціально дезадаптованим верствам населення (інвалідам та їхнім сім'ям, мігрантам, біженцям, людям з відхиленнями у поведінці, жертвам насильства, безробітним, бездомним, жінкам, дітям, молоді, людям похилого віку). Саме звідси виникає необхідність приділяти надзвичайно важливу увагу особистісному й професійному становленню фахівців з соціальної роботи й з'ясувати аспекти творчого потенціалу соціального працівника.

Аспекти, в яких тема розроблена. Теоретичні та практичні аспекти соціальної роботи, специфіку професійної підготовки спеціалістів відобразили в своїх дослідженнях С. Белічева, О. Безпалько, В. Бочарова, М. Галігузова, С. Григор'єв, Л. Гусякова, В. Жуков, А. Капська, О. Карагодіна, Н. Клушина, П. Павленок, А. Панов, В. Сластьонін, О. Тюття, М. Фірсов, О. Холостова, Б. Шапіро, В. Шахрай, Ю. Швалб, Н. Шмельова, Н. Шукіна, В. Ярська та ін.

Поняття «творчий потенціал» у соціально-педагогічних дослідженнях стало вживатися в 90-х роках минулого століття. Аналіз дослідження проблеми дозволяє стверджувати, що залежно від точки зору авторів на сутність цього поняття розглядаються різні структурні елементи означеного феномену. Як інтегративну властивість особистості розглядають потенціал творчості С. Глухова, Г. Глотова, В. Коротова, А. Матюшкін, В. Моляко, Г. Саламатова, В. Серіков. У працях Д. Богоявлевської, А. Брушлінського, І. Волкова та ін. творчий потенціал ототожнюється з творчими здібностями. Вчені одноставно визнають, що творчий потенціал необхідно розвивати.

Таким чином, соціальна значущість професійної діяльності соціального працівника, підвищення його впливу на розвиток самосвідомості конкретної особистості, суспільства, людства, викликає необхідність аналізу наявного практичного досвіду і вивчення теоретичних та прикладних основ розвитку особистості самого соціального працівника, а також виявлення нових соціально-психологічних умов його продуктивного особистісного й професійного становлення як професіонала-практика.

Мета статті полягає у розкритті сутнісної характеристики творчого потенціалу особистості майбутнього соціального працівника під кутом зору соціально-психологічного підходу та аналізу можливостей його розвитку.

Завдання статті – здійснити теоретичний аналіз основних концептуальних підходів до поняття творчого потенціалу особистості соціального працівника; розкрити зміст творчого потенціалу соціального працівника.

Результати дослідження та їх обговорення. Вивчаючи поняття творчого потенціалу соціального працівника виходимо з визнання реального існування творчого потенціалу людини і як явища, і як поняття. Відомо, що поняття потенційність (від лат. *potentia* здібність, сила, міць, дієвість) – це притаманна життєвій субстанції тенденція, яка за сприятливих умов досягає своєї мети; потенція – можливість, внутрішньо присутня сила, здатність до дії, в структурі дійсності [9]. Термін «потенціал» був введений у науковий обіг в 90-х роках минулого століття. Етимологічно він означає «приховані можливості, потужність, силу». Широке трактування смислового поняття «потенціал» полягає в його розгляді як «джерела можли-

востей, засобів, запасу, які можуть бути приведені в дію, використані для вирішення будь-якого завдання або досягнення певної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави в певній галузі». В загальному вигляді під потенціалом розуміються наявні можливості (здібності, ресурси), що вимагають розкриття і реалізації в різноманітних видах діяльності особистості. Потенціал розглядається у двох напрямках: аналіз стану і тенденцій ресурсів (як актуальних, так і потенційних); створення умов і засобів, в яких вони могли б розкритися і використовуватися [6]. Творчий потенціал є рушійною силою і джерелом розвитку особистості. Як висвітлено у працях Б. Ананьєва, В. Асєєва, Є. Варламова, А. Матюшкіна, М. Муканова, Я. Пономарьова, С. Рубінштейна, С. Степанова, Р. Ткача, Д. Узнадзе та інших. Вони розкривають саме поняття «творчий потенціал особистості», розглядаючи його на рівні вивчення потенційних і актуальних характеристик людини. Основна ідея у працях згаданих вчених полягає в тому, що творчий потенціал інтерпретується як категорійна форма творчої активності особистості. Динаміка і розвиток творчої активності – це діалектичний процес переходу потенційного та інтелектуального в актуальне функціонування творчої активності, своєрідного плану продуктивної діяльності, її програми на основі ретроспекції та моделювання перспектив.

Творчість є цілеспрямованою, завзятою, напруженою працею. Вона вимагає розумової активності, інтелектуальних здібностей, вольових, емоційних рис і високої працездатності. Творчість характеризується як вища форма діяльності особистості, що вимагає тривалої підготовки, ерудиції та інтелектуальних здібностей. Творчість є основою людського життя, джерелом всіх матеріальних і духовних благ. Вона – безперервний Рух, в якому чергуються підйоми та спади. Вищою точкою творчості, її кульмінацією є натхнення, для якого характерний особливий емоційний підйом, ясність думки, відсутність суб'єктивного переживання, напруги [10].

Творчий потенціал, як динамічна структура особистості, включає комплекс творчих задатків, які проявляються і розвиваються у творчій діяльності, а також комплекс психічних новоутворень особистості протягом її вікового дозрівання. Він базується на уявленні і фантазії, асоціативних зв'язках, багатстві інтуїтивних процесів, емоційній різноманітності й емпатійних почуттях, які здійснюються у процесі творчої діяльності [1, с.159].

На думку С. Степанова, творчий потенціал – це психоенергетична напруга, що виникає між устремліннями, можливостями та реальним життям людини. Він реалізується у рефлексивно-творчому зусиллі, тобто в зусиллі, спрямованому на досягнення раніше недосяжного, на реалізацію того, що до даного моменту не було реалізоване, на устремління за межі самого себе. За допомогою творчого

зусилля людина може здобути у своєму житті те, що їй не було дано від природи або в процесі виховання та освіти. Воно і визначає унікальність і життєву стратегію особистості [7].

Творчий потенціал, як і творча активність, мають тенденцію до самовираження і здобуття досягнень відповідно до їх можливостей. Мотивація ж творчої особистості виявляється у тенденції до пошуку й ризику, заснованих на бажанні досягнути й перевірити свої творчі можливості

Виходячи з головних постулатів гуманістичної психології, психології особистості, школи С. Рубінштейна про безмежність можливостей розвитку творчого потенціалу, необхідно розуміти, що сама особистість тільки власним вибором може реалізувати або ж нереалізувати свою творчу унікальність (нарощувати чи зупиняти розвиток творчого потенціалу).

Для розуміння самої постановки питання про творчий потенціал особистості соціального працівника виокремлюють низку факторів: задатки (як вроджена якість), соціальне середовище (зовнішні умови впливу) і особистісна активність (життєва позиція особистості). Саме останній фактор визначає особистість як унікальну цілісну систему, яка виступає «відкритою можливістю» самоактуалізації, володіє потенціалом безперервного саморозвитку та самореалізації.

Якщо зусилля людини перевищують за величиною її можливості, то вона власними зусиллями збільшує горизонти свого саморозвитку. У цьому випадку можна говорити, що людина, проявляючи творчий потенціал, одночасно його і нарощує. Творчий потенціал, реалізуючись у творчих зусиллях, пов'язує можливості людини і її реальне життя в єдиний процес життєтворчості, в якому кожна мить може бути народженням нових можливостей і їх реалізацією.

Для визначення коефіцієнта розвитку творчого потенціалу людини (чи творчого безсилля) Є. Варламова та С. Степанов пропонують таку умовну формулу : $ДТП = КТП - ВТП = З - М$, де ДТП – динаміка розвитку творчого потенціалу, КТП – кінцевий творчий потенціал, ВТП – вихідний творчий потенціал, З – величина зусиль людини, М – рівень актуальних можливостей людини. Таким чином, умовна величина творчого потенціалу позитивна, якщо зусилля людини перевищують її можливості, тобто є рефлексивно-творчими, і негативна, якщо ці зусилля людини менші її можливостей. Від'ємна величина динаміки творчого потенціалу відображає творче безсилля людини [2].

Розкриття творчого потенціалу соціального працівника, творча самореалізація у професійній діяльності є важливим показником зростання її професіоналізму.

Наразі психологічна практика нагромадила чималий арсенал методів розвитку творчості. Одні з них пов'язані з підвищенням рефлексивної культури, інші – із стимулюванням особливого психічного стану творчої активності – натхнення, ще інші – із застосуванням методів активізації пошуку ідей, розвитком та удосконаленням внутрішніх спонукальних причин активізації творчої активності. Серед методів дослідження творчого потенціалу соціального працівника, її соціально-психологічної оцінки привертають увагу методи складання портретів особистостей спеціалістів. За їх допомогою оцінюють розвиток творчих якостей особистості. Вихідними, безумовно, мають бути параметри, що відображають особистість в цілісності, а саме три основні блоки, які характеризують зміст її основних сторін: спрямованість особистості (система стосунків з навколишньою дійсністю, що виражається через мотиви поведінки, потреби, почуття, інтереси особистості); можливості особистості (психологічні передумови успішності її професійної діяльності, виразником яких виступають здібності); психологічні особливості поведінки (стиль), що визначають темперамент і характер [5, с.140-145].

Спрямованість, як система ставлення особистості до дійсності, складає тріаду, а саме: стосунки з іншими людьми як членами колективу; ставлення до праці та її результатів, продуктів; ставлення до самого себе. Відповідно до цього виокремлюють спрямованість на взаємодію, ділову спрямованість на завдання й особистісну спрямованість, що включає наступні параметри: якості, що виражають ставлення до роботи: працелюбність, творче ставлення до праці; якості, що характеризують загальний стиль поведінки й діяльності: самостійність, енергійність, активність, авторитетність; знання: спеціальні знання в галузі професійної діяльності, загальний рівень (кругозір), загальна культура, інформованість про завдання організації та її плани; комбінаторно-прогностичний тип мислення (варіативність, темп, гнучкість, інтуїтивність, логічність, прогностичність); професійні уміння: уміння розв'язувати завдання, працювати з літературою, генерувати ідеї, планувати роботу; адміністративно-організаторські уміння: уміння створювати трудову атмосферу, керувати людьми, захищати ідеї, переконувати, працювати з колективом, брати на себе відповідальність; якості, які характеризують ставлення до інших: чесність, вихованість, об'єктивність; якості, які характеризують ставлення до себе: скромність, впевненість, самовдосконалення, самодостатність [3, с 13-14].

В цілому ж при складанні портретів особистостей спеціалістів необхідно враховувати такі соціально-психологічні параметри, як конструктивні здібності (особисті якості, що забезпечують успіх у перетворенні навколишньої дійсності, в розвитку особистості і суспільства), до яких відносять оперативно-виконавські (забезпечують

енергійні, точні та швидкі дії щодо практичної реалізації задумів) і гностичні (пізнавальні), а також інтерсоціальні (успішна взаємодія з людьми, налагодження контактів, спільних дій), до яких відносять організаторські та комунікативні вміння.

Обидві групи здібностей взаємно переплітаються і їх поділ досить умовний. Показниками рівня розвитку є: позитивні результати діяльності; оригінальність виконання різних видів робіт; ступінь подолання несприятливих умов діяльності і зустрічних труднощів; швидкість оволодіння новими знаннями й навичками. Під кутом зору даних соціально-психологічних параметрів вивчаються показники творчої активності особистості [8, с. 65-67].

Таким чином, творчий потенціал – це передумова для творчого процесу, з одного боку, та його результат – з іншого. І якщо особистість реалізує у своєму житті більше ресурсів, ніж у неї є на певний конкретний проміжок життя, якщо вона висуває перед собою далекі цілі і спрямовує творчі зусилля на втілення власних мрій, то це підвищує її творчий потенціал. Якщо ж спостерігається зворотний процес – пасивність, інфантилізм особистості, при яких вона не розвиває вроджених задатків, можливостей, здобутих від середовища (освіта, навчання, виховання), не проявляє активності в пошуках застосування власних можливостей і уподобань, то відбувається процес збідніння особистості. Вона поступово стає соціокультурним споживачем, проявляючи творче безсилля.

В самому визначенні сутності соціальної роботи можна відмітити, що даний вид діяльності пред'являє найвищі вимоги до професійних, особистісних і творчих якостей фахівця. Соціальний працівник забезпечує рішення багатьох соціальних, психологічних, педагогічних, етичних, правових проблем суспільства і людини; попереджає розвиток негативних тенденцій в суспільстві, сприяє поліпшенню психічного і фізичного здоров'я, розвитку можливостей самореалізації кожної людини, підвищенню якості її життя. Творчий потенціал – це адаптаційний рівень трудового потенціалу соціального працівника, пов'язаний з активністю і саморозвитком його ресурсів і можливостей в певній діяльності. Оскільки можливості для творчості істотно розрізняються залежно від конкретного виду діяльності, можна говорити про різноманітні типи і рівні творчого потенціалу соціальних працівників. Крім того, ступінь реалізації творчого потенціалу залежить від наявних умов, ряду об'єктивних і суб'єктивних чинників, від кадрової політики, практики управління персоналом і багато іншого. Творча діяльність – це результат створення нових матеріальних і духовних цінностей.

Серед сучасних психологів, які займаються проблемами розвитку творчої особистості, слід насамперед, назвати українського

дослідника, В. Моляко, який запропонував власну концепцію формування творчої особистості та реалізації її творчого потенціалу. Вчений визначає творчий потенціал як інтегративну властивість особистості, що характеризує міру можливостей здійснювати творчу діяльність, готовність та здатність до творчої самореалізації та саморозвитку. Творчий потенціал – це саме та система, яка абсолютно прихована від будь-якого зовнішнього спостереження; більше того, сам носій творчого потенціалу іноді мало або й зовсім не знає про свої творчі можливості. Вчений представляє загальну структуру творчого потенціалу, яка визначається такими складовими: задачки, нахили, які проявляються у наданні переваг чомусь; інтереси, їх спрямованість і частота; допитливість, потяг до створення чогось нового; швидкість у засвоєнні нової інформації; прояви загального інтелекту; наполегливість, цілеспрямованість, працелюбність; порівняно швидке та якісне оволодіння вміннями, навичками, майстерністю виконання певних дій; здібності до реалізації власних стратегій і тактик різних проблем, завдань, пошуку виходу зі складних нестандартних, екстремальних ситуацій.

Структурно В Моляко презентує творчий потенціал як сукупність інструментального, емоційно-вольового, мотиваційно-ціннісного компонентів та динамічної характеристики.

Відповідно інструментальний потенціал: прояви загального інтелекту, системність в оцінці та трансформації тієї інформації, що надходить; здатність оперувати методами пошуку аналогів, антиподів, комбінаторних дій у процесі розробки, розв'язування творчого завдання та при реалізації з цією метою наявних часових енергоінформаційних ресурсів;

емоційно-вольовий потенціал: інтенсивність та забарвленість емоційного супроводу окремих процесів, вплив почуттів на суб'єктивне оцінювання; наполегливість та цілеспрямованість у процесі діяльності на кожному з етапів процесу розв'язування творчого завдання;

мотиваційно-ціннісний компонент: інтереси, їх спрямованість, частота й систематичність проявів; схильність до пошуку й розв'язання нових проблем, прагнення до створення нового;

та динамічні характеристики: швидкість у засвоєнні нової інформації, швидкість оцінювань та вибору адекватних шляхів розв'язку [4].

Діяльність соціального працівника можна розглядати як процес рішення різноманітних практичних завдань і кожне таке рішення – складний, багатоетапний, творчий процес. Всі завдання можна розділити на три великі групи: стратегічні, тактичні, оперативні.

Стратегічні – найбільші завдання, рішення яких може викликати значні зміни в особистісному житті клієнтів, в їхньому ставленні

до праці, до навколишніх людей, до самого себе. Такі рішення, як правило, вимагають тривалого часу.

Стратегічне завдання конкретизуються через систему тактичних завдань, послідовне рішення яких повинне забезпечити досягнення поставленої стратегічної мети. Перехід від планування діяльності до її безпосереднього виконання – це перехід від тактичних завдань до оперативних, тобто таких, які треба вирішувати відразу, при найактивнішій участі клієнта. Саме тут можуть виникнути різні несподіванки і труднощі, до яких фахівець повинен бути завжди готовий. Психологічна готовність фахівця з соціальної роботи до таких труднощів і несподіванок – найважливіша його професійна якість, яка є результатом наполегливого і цілеспрямованого самовиховання.

Розглядаючи творчий потенціал, як такий що розкриває сукупність умінь, визначальну оригінальність і продуктивність професійної діяльності соціального працівника; об'єм навичок рішення творчих завдань; комбінацію особових якостей і властивостей; вектор саморозвитку в професійній діяльності; здатність формувати складні види взаємодії з тими, хто потребує соціальної допомоги, в його структурі автори О. Варламова, В. Гладких, С. Жданов, Р. Ткач, О. Холостова, виділяють такі його елементи: мотиваційний, когнітивний, операціональний, креативний, емоційний і оцінний.

Мотиваційний елемент розкриває сукупність мотивів, спонукаючих соціального працівника до прояву творчості в професійній діяльності. Його показники, прагнення до досягнень; потреба в творчому самовираженні.

Когнітивний елемент відображає рівень володіння соціального працівника певними знаннями і уявленнями про творчість в професійній області. До показників даного елемента віднесені: загальні і спеціальні професійні знання; уявлення про професійно-детерміновані види творчості.

Операціональний елемент відображає практичну підготовленість та адаптацію соціального працівника до здійснення основних видів, засобів, способів реалізації професійної діяльності із застосуванням творчості. Його показники: володіння нестандартними методами соціологічного дослідження; уміння впроваджувати нові технології і моделі професійної поведінки.

Креативний елемент відображає форму активного, ініціативного, продуктивного, творчого виконання професійних завдань. До показників креативного елемента віднесені: здатність відмовитися від стереотипів; сензитивність до проблем.

Емоційний елемент включає особливий клас суб'єктивних психологічних станів, спонукаючих до творчих проявів. У число його

показників включені: інтенсивність емоційних переживань; емоційний інтелект.

Оцінний елемент розкриває готовність соціального працівника аналізувати і об'єктивно оцінювати свій творчий потенціал і продуктивність інноваційно-професійної діяльності. Його показниками є вміння аналізу і самоаналізу та критичне ставлення до себе і до своїх вчинків.

Висновки та перспективи дослідження. Творчий потенціал – адаптаційний рівень трудового потенціалу соціального працівника, пов'язаний з активністю і саморозвитком його ресурсів і можливостей в певній діяльності. Він включає адаптивні, креативні, інноваційні, евристичні здібності, знання, вміння, навички, що реалізуються в трудовій сфері. В структурі творчого потенціалу соціального працівника виокремлюються різновиди потенціалу, серед них: психофізіологічний, кваліфікаційний, креативний, інтелектуальний, ціннісно-мотиваційний, комунікативний та особистісний потенціали. Кожен з них представлений своїми характеристиками, особливостями, прикладами та елементами прояву

Діяльність фахівця розглядається як процес рішення різноманітних практичних завдань, як складний, багатоетапний і творчий процес. Практичні завдання діляться на три групи: стратегічні, тактичні й оперативні. Кожен вид має свою характеристику та особливості. Психологічна готовність фахівця з соціальної роботи до труднощів і несподіванок – найважливіша його професійна якість, яка є результатом наполегливого і цілеспрямованого самовиховання.

Професія соціального працівника спрямована на соціальну сферу, тому необхідною умовою для вибору цієї професії є соціальна спрямованість особистості, наявність відповідних соціальних якостей: гуманізму, доброзичливості, справедливості, відповідальності, врівноваженості, готовності стати на захист клієнта, прийти на допомогу, підтримати.

Чесць і гідність соціального працівника не даються йому разом з професією і службовим посвідченням, вони формуються в процесі його постійної роботи над своїми професійними і морально-етичними якостями і підвищуються в міру професійного і етичного вдосконалення. Вони закономірно пов'язані з визнанням і оцінкою його з боку суспільства, держави, клієнтів і колег. Об'єктивною основою оцінки фахівця є соціальна корисність його професійної діяльності.

Творче виконання соціальним працівником його професійних обов'язків, постійне професійне і духовно-етичне вдосконалення – обов'язок соціального працівника по відношенню до самого себе

Література

1. Ананьев, Б. Г. Избранные психологические труды ; в 2 т. /
2. Б. Г. Ананьев. – М. : Педагогика, 1990. – Т. 1. – 159 с.
3. Варламова, Е. П. Психология творческой уникальности /
4. Е. П. Варламова, С. Ю. Степанов. – М. : Институт психологии РАН, 2002. – 256 с.
5. Мясищев, В. Н. Структура личности и отношений человека к действительности / В. Н. Мясищев // Доклады на совещании по вопросам психологии личности. – М., Изд-во АПН РСФСР, 1956. – С. 13-14.
6. Моляко, В. О. Психологічна теорія творчості / В. О. Моляко // Обдарована дитина. – 2004. – № 6. – С. 2-9
7. Овсянецька, Л. Творчий потенціал людини : соціально-психологічна парадигма / Л. Овсянецька // Соціальна психологія. – 2004. – № 2 (4). – С. 140-145.
8. Профессиональное мастерство работников социальных служб. – М., 1999. – 238 с.
9. Степанов, С. С. Популярная психологическая энциклопедия / С. С. Степанов. – М. : ЭКСМО, 2005. – 458 с.
10. Фетискин, Н. П. Самооценка творческого потенциала личности / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов // Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., 2002. – С. 65-67.
11. Философский словарь. – М. : ИНФРА – М., 1997. – 576 с.
12. Ярошевский, М. Г. Психология творчества и творчество в психологии / М. Г. Ярошевский. – М., 2000. – 346 с.

In this article considered a problem of a social worker's creative potential and is made a theoretical analysis of the main conceptual approaches.

Key words: *Creation, potential, social worker*